

Амма улууһун үөрэҕириитин салалтата
Амматаабы “Сардаана” оҕону сайыннарар киин

**Уһуяан орто бөлөбүн итиллээччилэригэр
тылы сайыннарыыга
олохтоох ааптар Д.Е. Васильева – Амма Даайыс
хоһооннорун үөрэтии**
(Федеральной государственной үөрэх стандартынан)

Толордо: Амма улууһун Амма нэбилиэгин
“Сардаана» оҕо сайдар киинин иитээччитэ
Захарова Евдокия Григорьевна

ИЙИНЭЭБИТЭ

1. Кирии
2. Федеральной государственной үерэх стандартарын ытык өйдөбүллэрин тылы сайыннары нөнүө ингэри
3. Кыра саастаах оџону үөрэтэн көрүү түмүгүнэн санаалары сааһылааһын
4. Олохтоох ааптар Д.Е. Васильева- Амма Даайыс оџолорго аналлаах хоһооноро
5. Хоһоону үөрэтии түһүмэхтэрэ
6. Түмүк
7. Сыллаабы былаан улэтэ.

Кири

Ухуйаанна иитээчи кыра оџо ситимнээх санатын сайыннарар үлэтигэр бэрт улахан болџомтону уурар. Ол курдук, биир да күн иитээчи таабырыны, өс хоһоону, остуоруйаны, чабырџабы иһитиннэрбэккэ эрэ буолбат. Остуоруйа, таабырын, хоһоон, ырыа - оџо саас арахсыспат аргыстара.

Ухуйаанна кыра оџо холугар айымны тылын – өһүн иһитиннэрэн, тэнниир- холуур тылларын, ойуулааһыннарарын үтүгүннэрэ сатыыр, оџо кулгаабын сымнарар, билиһиннэрэр үлэ барыахтаах.

Үлэм темата: Ухуйаан орто бөлөбүн иитиллээччилэригэр тылы сайыннарыга олохтоох ааптар Д.Е. Васильева – Амма Даайыс хоһооннорун үөрэтии (Федеральной государственной үөрэх стандартынан)

Сыала: Кыра бөлөх оџолоругар тылы сайыннарар дьарыкка тэттик хоһоону үөрэтии ньымалара.

Соруктара:

- Федеральной государственной үөрэх стандартынан оџону итии ирдэбиллэрин үөрэтэн, тылы сайыннары дьарыгар туттуу
- Кыра саастаах оџону көрүү – харайыы, итии эйгэтэ оџо айылгытын, сааһынан кыабын болџомтоџо ылан, үөрэтэн көрүү түмүгүнэн санаалары сааһылааһын
- Хоһоону үөрэтиигэ былааннаах үлэни ыыты

Тоџоостооџо: Тылы сайыннары дьарыгын оџоџо кыра сааһыттан саџалааһын түмүктээх

Сананы көрүү: Кыра саастаах оџолорго олохтоох ааптар айар үлэтин билиһиннэрии

Федеральной государственной үөрэх стандартарын ытык өйдөбүллэрин тылы сайыннарыы нөнүө инэриин

Хайа да омук бэйэтин олорон ааспыт олобун кэлэр кэскилин – кэнчээри ыччатын иитиигэ үйэлэр тухары муспут муударанын тиэрдэр үгэстээх. Айыы айылгы киһиэхэ биирдэ баар буолан хаалбат. Кыра сааскыттан, дьиэ кэргэнниттэн, оскуолаттан итиллэн тахсар.

Ожо төрөөбүт тыл нөнүө көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэн испит норуот муударанын ылынар. Норуот муударана бэйэтин иитэр үгэһэ ожо майгыта- сигилитэ ситэригэр, иһирэх иэйиитэ уһуктарыгар тирэх буолар.

Төрөөбүт тыл ожо кэнэбэски сайдыытын түстүүр, өйүн уонна толкуйун тобулар. Төрөөбүт тыл эрэ ожо өйүн- санаатын таһымын, толкуйдуур дьобурун мунутуурдук сайыннарар кыабы бизэрэр.

Хас биирдии ожо хатыламмат ураты санаалаах, өйдөбүллээх, көрүүлээх буолар. Иитээччи ожо саныыр санаатын сааһылаан санарар, толкуйдуур толкуйун толору этэр уонна ойуулаан - дьүһүннээн уобарастаан көрөр дьобурун сайыннарар эйгэни тэрийээччи буолуохтаах.

Ол курдук, ожо дьарыктан ылар үөрүйэхтэрин анааран көрдөхпүтүнэ:

1. Бэйэни салайына – дьаһана үөрэнэр үөрүйэх (регулятивные УД)

- *тылын сайыннарар сыалы- соругу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, түмүгүн сылыктыыр.* Тугу билэрин – билбэтин, тугу ситэри үөрэтиэхтээбин арааран өйдүүр. Үлэтин түмүгүн дьон интэриэһин, болбомтотун тардар курдук сахалыы кэпсиир.

- *Тылын сайыннарар баһаны үөскэтии.* Төрөөбүт тылын барба баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл күүһүн, кыабын толору туһанарга дьулуһар, тылын- өһүн бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сиһилии этэр, кэпсиир.

- *Хонтуруолланыы.* Бэйэ санаатын өрүү кэтэнэр, көрүнэр, албаһа суох санарарга, санаатын ыпсаран, хомоһойдук этэргэ кыһаллар.

2. Билиини- көрүүнү ылар үөрэнэр үөрүйэх

- *Сүрүн үөрэнэр үөрүйэх (общеучебные УД).* Төрөөбүт тылын үөрэтэригэр сыал- сорук туруорунан көдүүстээхтик үлэлиир.

- *Билиини- көрүүнү ханатар араас матырыйаалы туһаныы.* Сахалыы үөрэх- наука литературатыттан туһааннаах информацияны, билиини дөбөннүк булар, бэлиэтэнэр, түмэр, ситимниир үгүс ньыманы табыгастаахтык туһанар.

- *Билиини сааһылааһын.* Саҥа билии ыларга баар билиитигэр тирэбирэр. Атын предметтэргэ ылбыт билиитин сатаан ситимниир.

3. Тобулук өйү сайыннарар үөрэнэр үөрүйэх (логические УД)

Сахалы толкуйдаан, өй улэтин араас дьайылары кэбэжэстик толорор: тэннээһин ырыты, холбоһун, түмүктээһин, ханыылатан сааһылааһын, майгыннаты, сааһылаан ситимнээһин. Итини сэргэ араас тойоннуур ньыманы табыгастаахтык туһанан, дьону итэжэтэр, ылыннарар курдук санаатын сааһылаан этэр үөрүүжэ сайдыбыт.

- **Рефлексия.** Сыалы- соругу ситиһэр ньымаларын уонна усулуобуйаларын төһө сөпкө талбытын сыаналыыр. Үлэ хаамытын хайдах салайан иһэрин кэтээн көрөр.

4. Бодоруһан үөрэнэр үөрүүэх (коммуникативные УД)

- **Бодоруһар сатабыл**

- **Бииргэ үлэлиир үөрүүэх**

- **Кэпсэтэр үөрүүэх**

- **Кэпсэтии сизэрин тутуһар**

- **Истии, ааһы, санары.**

Ол аата тус суолталаах дьайыһыны баһылырыгар иитиллээччи дьарыгын тус суолтатын өйдөөн, бэйэ кутун- сурун, билиитин- көрүүтүн быһааран, сизэр- майгы өттүнэн тускуланы курдук сыаннастары ингэриниэхтээх. Түмүгэр, оҕо бэйэтин уратытын, бэйэтин дьобурун сыаналана үөрэнэр, сайдыы сана үктэлигэр дабайар. Кини сизэрдээх буолуу тематыгар, мөккүөргэ кыттан, бэйэ тус толкуйун этэр, ону бэрэбиэркэлииргэ сөптөөх ньымалары булар, чинчийи үлэ түмүгүнэн бэйэ тус өйдөбүлүн үөскэтэр, билиини түмэн сана өйдөбүлгэ тахсар. Оҕо бодоруһарга үөрэнэр, атын оҕолору кытта үлэлииригэр бэйэтин санаатын олохтоохтук, киһи өйдүүрүн курдук этэрэ, ыйытыһыны сатаан туруорара, мөккүөргэ кытара, куолаан үлэлээһиннэ, кэпсэтиигэ этиллибит санаалары сатаан түмэрэ ирдэнэр.

Кыра саастаах оџону үөрэтэн көрүү түмүгүнэн санаалары сааһылааһын

Оџо тылын байыты сагарар сананы сайыннары биир сүрүн салаатынан ааџыллар. Кини төрөөбүт тылын үксүн, туох да анаан үөрэтиитэ суох сылдьан ылынар уонна сагарар санатыгар туттар. Ол эээри сорох тыллары кыайан өйдөөбөтүнэн санарарыгар, кэпсэтэригэр туһаммат, онон кини анал үөрэтиигэ, эрчийиигэ наадыйар. Уһуяанга кыра оџо холугар айымньы тылын – өһүн иһитиннэрэн, тэнниир- холуур тылларын, ойуулааһыннарын үтүгүннэрэ сатыыр, оџо кулгааџын сымнатар, билиһиннэрэр үлэ барыахтаах.

Кыра саастаах оџону көрүү – харайыы, иитии эйгэтэ, ис хоһооно, ньымалара кини инники сайдытыгар, киһи буолан тахсытыгар улахан суолталаахтара биллэр. Психологтар оџону биэһигэр диэри көрүү, иитии кинини киһи быһыытынан ис эйгэтин олоџурдар диэн бэлиэтээһиннэрэ оруннаах. Туох барыта саџаланытыттан, төрүттэниититтэн тутулуктааџа өйдөнөр.

Дьарыктар, биллэн турар, оонһуу кэригинэн ытыллаллара эрэйиллэр. Манна оџо айылгытын, сааһынан кыаџын болџомтоџо ылыллар. Үөрэтэн көрүү түмүгэр маннык санаалары бэлиэтиэххэ сөп:

1. Үс саастаах оџо кимнээџэр да ордук тыас уйулџатын билэр. Улаханнык, харса суох санарыыны (мөнүү) ис хоһоонун соччо өйдөөбөтөр да, тыаһыттан, интонацияттан таба сэрэйэн, оџо уйулџата ыһыллыбытынан барар дискомфорт иэйиитигэр киирэр. Айымньы (хоһоон, кэпсээн у.д.а) ис хоһоонун табатык ылыммата чуолкай, ол эээри кини кэрэ, дорџоон дьүөрэлэһиитинэн бэриллэр тылларын иитээччи намыын, эйэлээх, ийэлии – эбэлии сэхэнин оџо “+” эйгэнэн ылынар. Дорџооннор дьүөрэлэһиилэрин сэргээн, бэрт дьиктитик тылыгар киллэрбит буолар. Сыһыа истэр дьоџура сайдар, истэр дьоџура сайыннаџына, этии, кэпсээн ис хоһоонугар киирэр, өйдүүр кыаџа күүһүрэр.
2. Үс- түөрт саастаах оџо тылын саппааһа, сагарар кыаџа, билэрбит курдук, биллэр эргимтэлээх. Ол эргимтэџэ хоһоон тыла сыһыа кииритэ – кини сагарар санатын эйгэтин олохтуур. Тылыгар, санатыгар дорџоон, ийэ тыл дорџоону дьүөрэлиир кэрэ тылын күүһүн төрүтэ ууруллар. Тыл сайдыты олуга охсуллар.
3. Оџо улаатан истэџин аайы айымньы тыла кини өнү – дьүһүнү көрөр, анаарар кыаџын толорор. Өн күүһэ олоџу ылыныыны диригэтэр, оџо толкуйдуур, ырытар, айар өрүттэрин диригэтэр.
4. Дорџоон, тыл уйулџатыгар киирии оџо өйгө онорон көрөр кыаџын сайыннарар. Киһи өйгө онорон көрөр кыаџа арыллыыта, сайдыыта кини ис айылгытын, айылџаттан бэрилиитин

мунутуурдук сайыннарар төрүтү олобуурдар. Ожо толкуйдаанынын таһыма, ырытар кыаба, уйулбатын хамсааныннара – барыта ис ойуулаах, дьүһүннээх- бодолоох көстөр буолан, сангарар сангата тахсыылаах буолар. Тыл сайдыытын төрүтэ эмиэ ити дьобууру сайыннарыыттан улахан тутулуктаах.

5. Дьарыктар оонньоу кэрининэн ытыллар буоланнар, ожо сыыйа тылы- өһү хамсаныны кытта табыгастаахтык дьүөрэлиир буолар. Онтон сирэй –харах олоруутун (ожо барахсан ис туруга кини сирэйигэр бүүс- бүтүннүү көстө сылдьар) иитээччи оҕолору уус уран айымныы эйгэтинэн иитиигэ болбомто ыллара, кини чараас, нарын уйулбатын сатабыллаахтык, буортуну онорбокко, тэрийэрэ сизэрдээх. Ол иһин бу дьарыктары оонньоу кэрининэн ытыты көдүүстээх.

Олохтоох ааптар Д.Е. Васильева- Амма Даайыс
оџолорго аналлаах хоһоонноро

Тылы сайыннарар үлэбэр сүрүннээн олохтоох автор, уһуяаччы Дария Егоровна Васильева –Амма Даайыс кыра оџолорго анаан суруйбут тэттик хоһооннорун туһанабын. Кини бэйэтэ оџо иитиитигэр, ордук оџо санарар саната чуолкай, дорџоонноох, ситимнээх буолуутугар утумнаахтык үлэлээбит иитээччи буолар. Онон кини айбыт айыылара оџоџо саастарынан аттаран үөрэтэргэ олус табыгастаах буолар эбит.

Кини бэйэтэ кэпсииринэн, оџоџо анаан, оџо ааџытыгар салгыы суруйар, холобур, остуоруйалары айар эбит. Миэстэлэспэтэр даџаны “Айар ыллык” диэн республиканскай күрэххэ куруутун кыттыны ылар. Өрөспүүбүлэкэтэџи оџо бэйэ оноруу литературнай сурунаал курэџэр 2016 сылга “Үктэл” оџо киинин иитиллээччилэрин кытта кыттан, “Кыраһа” диэн сурунааллара бастакы миэстэ, 2017 сылга оннук күрэххэ лицей 4-с кылааһын оџолорун кытта “Амма –ЭКО” сурунаал онорон үһүс миэстэ буолбуттар.

Дария Егоровна “Үктэл” иитиллээччилэрин айар –суруйар үлэџэ уһуяар. Манна кини иитээччинэн үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбитэ уонча сыл буолла, “Сайылык” диэн ааттаах бырайыак үлэлэтэр. Ити бырайыагынан сайын нэһилиэккэ тахсан, айылџаџа сылдьан оџолору кэрэни кэрэхсииргэ, үтүөнү үйэтитэргэ уһуяан, оџолору айар үлэџэ сыһыаран, хоһоонноро, заметкалара хаһыаттарга тахсаллар.

Уопсайа 4 тэттик киинэ уһулбут: “Бөхтөөлөй уонна Аммачаана”, “Сурук”, “Тиитирдэр”, “Тиитытыр”.

Дария Егоровна кырачаан оџолорго хоһоон суруйуута бэйэтэ уһуяанна иитээччи буолан баран, саџаламмыта. Кини этэринэн, хоһоону үөрэтии оџо үгүс өрүтүн сайыннарар. Ол курдук:

- чуолкай сана –инэ
- онорон көрөр дьоџур
- өйдөөн хаалар өрүт
- тыл саппааһын байытыы
- хомоџойдук санарыы, тылы чочуйуу.

Хоһоону үөрэтии түһүмэхтэрэ

Хоһоон аабыта – оҕо бары өттүнэн туһалаах дьарык буоларын бары бэркэ билэбит, ол оҕо тыла –өһө чочуллар, өйдөөн хаалар дьоҕура сайдар, билиитэ – көрүүтэ хангыр. Хоһоонноохтук ааҕа үөрэммит оҕо тыла- өһө сайдар, тыла –өһө сайдыбыт оҕо толкуйдуур дьоҕура сайдар, дьону кытта сатаан алтыһар буолуон сөп, олоххо миэстэтин сөптөөхтүк булунарыгар санара- инэрэ үөрэммитэ тирэх буолуохтаах.

Мин бөлөбүм оҕолоро –иккис кыра бөлөхтөр, ол аата үс –түөрт саастаах оҕолор. Бөлөхпөр 26 оҕо баарыттан чуолкайдык санарара – 17;9 оҕо чуолкайа суохтук, тылларын анарын эрэ санарар, икки тылынан буккуллубут оҕолор буолаллар. Ол уопсай үөрэтиини атахтыра биллэр. Инньэ гынан биирдиилээн үлэ былааннаахтык барар. Сүрүн болжомтону артикуляцияҕа, моторикаҕа уурабын.

Хоһоону үөрэтии- уустук үлэ. Буолаары буолан, кыра саастаах оҕолорго.Онон хайдах сатанарынан, кинилэр саастарыгар сөп түбэһиннэрэн маннык былааннаахтык аабыны бэлэмниибин

- үөрэтиллиэхтээх хоһоону аабы
- аабыахтаах хоһооммутун ааптарын туһунан билиһиннэри
- хоһоон ис хоһоонун өйдөтүү, быһаарсы
- тыллары ырыты
- уруһуй
- артикуляцияҕа үлэ
- куолас оонньуур түгэннэрин быһаары
- иитээччи көрдөрүүлээх аабыта
- хас биирдии ааҕааччыны кытта тус- туһунан үлэлээһин
- бары өйтөн үөрэтии
- бөлөбүнэн аабы
- туох итэҕэһин көннөрөн кичэйэн, хос – хос аабы.

Хоһоонноохтук аабы түмүк сыала:

1. Тыл баайыгар уһуйуу
2. Тылы сайыннарыы
3. Тыл суолтатын биллэри
4. Онорон, ойуулаан көрүүнү сайыннарыы
5. Өйгө тутар дьобуру сайыннарыы
6. Санара- инэрэ, тутта - хапта үөрэни
7. Бөлөбүнэн аабыыга эппиэтинэстээх буоларга үөрэти.

Түмүк

Хас биирдии оҕо хатыламмат ураты санаалаах, өйдөбүллээх, көрүүлээх буолар. Иитээччи оҕо саныыр санаатын сааһылаан санарар, толкуйдуур толкуйун толору этэр уонна ойуулаан - дьүһүннээн уобарастаан көрөр дьобуруун сайыннарар эйгэни тэрийээччи буолуохтаах. Ити билинни Федеральной государственной үөрэх стандартын ирдэбилэ.

Оҕо айылгытын, сааһынан кыабын болҕомтоҕо ылыллар. Үөрэтэн көрүү түмүгэр маннык санаалары бэлиэтиэххэ сөп: иитиллээччи истэр дьобуруун сайыннары, оҕо толкуйдуур, ырытар, айар өрүттэрин диринэтии, оҕо толкуйдааһынын таһыма, ырытар кыаба, уйулҕатын хамсааһыннара оҕо сыыйа тылы- өһү хамсаныыны кытта табыгастаахтык дьүөрэлээһинэ - оҕо инники сайдытыгар, киһи буолан тахсытыгар улахан суолталаахтара биллэр.

Тылы сайыннарар үлэбэр сүрүннээн олохтоох автор, уһуйааччы Дария Егоровна Васильева – Амма Даайыс кыра оҕолорго анаан суруйбут тэттик хоһооннорун туһанабын, кини айбыт айыылара оҕо саастарынан аттаран үөрэтэргэ олус табыгастаах.

Оҕо тыла сайдытыгар былааннаахтык аабыыны бэлэмнээһин үтүө түмүктэри аҕалара саарбаҕа суох.

Амма улууһун үөрэҕириитин салалтата
Амматаабы “Сардаана” оҕону сайыннарар киин

Куруһуок орто бөлөх оҕолоругар сыллаабы үлэ былаана.

Амма улууһун Амматаабы
“Сардаана» ОСК иитээччитэ
Захарова Евдокия Григорьевна

Сэтинньи	<p>Аабыллыахтаах хобоон ааптарын кытта билибиннэри.</p> <p>Ааптар кинигэлэрин керуу.</p> <p>Онньуу: Хамсаныылаах оонньуу “Чыычаахтар”</p> <p>Сыала: Биир дойдулаахпыт Амма Даайыс хобоонун пропогандалаабын.</p>
Ахсынньы	<p>Уерэтиллиэхтээх хобоону аабан иьитиннэри.</p> <p>Ейтен уруьуй.</p> <p>Сыала: Тылы сайыннарар бабаны уескэтии, тобулук ейу сайыннары.</p>
Тохсунньу	<p>Белебунэн аабы.</p> <p>Тобулук ейу сайыннары.</p> <p>Сыала: Белебунэн аабарга эппиэтинэстээх буолуу.</p>
Олунньу	<p>Амма Даайыс хобооннорун уерэтии.</p> <p>Таабырын таайсыыта.</p> <p>Сыала: Онорон керер дьобуру сайыннары.</p>
Кулун тутар	<p>Биирдиилээн хобоон уерэтии.</p> <p>Хартыынанан улэ.</p> <p>Сыала: Хас биирдии аабааччыны кытта тус-туьунан улэлээьин, туох итэьэьин кеннерен кичийэн, хос-хос аабы.</p>
Муус устар	<p>Ойуулуур-дьуьуннур хобооннору аабан иьитиннэри.</p> <p>Тыл оонньуута.</p> <p>Сыала: Куолас оонньуур тугэннэрин быьаары.</p>
Ыам ыйа	<p>Улахан белех оголоругар хобоон кэьиилээх.</p> <p>Айылбалыын алтыьы.</p> <p>Сыала: элбэх кьи ортотугар санара- инэрэ, тутта-хапта уерэнии.</p>
Бэс ыйа	<p>Аралдыты.</p> <p>Ыалдыттары керсуу.</p> <p>Сыала: Сыл устата уерэьпит хобооннору ейге тутар дьобуру инэри.</p>

